

Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi

H. MUSA BAĞCI
YRD.DOÇ.DR., DİCLE Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
e-mail: musabagci@hotmail.com

abstract

Critical Analysis of el-Bukhari Which is Adopted by Some Hadith Scholars as the First Authentic Text in Hadith Methodology. al-Cami as-Sahih of el-Bukhari are adopted by some hadith scholars as the first authentic text in Hadith Methodology. Ages through, this view became widespread and dominant. Whereas, the whole İslamic scholars haven't agreed in this subject. Some of İslamic scholars have claimed el-Muvatta' of Malik b. Enes as the first authentic text. Some of them have adopted al-Cami as-Sahih of Muslim b. Haccac in that sense. The basic cause on acceptance as the first authentic each text may be sectarian conservatism. It is not appropriate to claim that a hadith text is authentic, based pure sectarian interests. Its authenticity is possible with studying each hadith one by one

key words

Authentic, Hadis Metodology, Hadith, The first Authentic Text

Giriş

Hicrî ilk üç asırda hadise hizmetleriyle tanınan önemli şahsiyetler arasında en önde kabul edilen el-Buhârî, sahih hadisleri bir araya getirmesinin yanında hadis ilminde tartışmasız otorite olarak kabul edilmiştir.¹ el-Buhârî'nin *el-Cami's-Sahih* adlı eseri, Müslümanlar arasında benzersiz bir teveccühe mazhar olmuş olup, ilmî çevrelerde başka hiçbir kitaba nasip olmadık bir şerh ve terceme çalışmalarının odağı haline gelmiştir.² O, eserini altıyüz bin kadar hadis arasından seçerek on altı yılda meydana getirmiştir.³ Kendisinden riva-

¹ M. Yaşar Kandemir, "Buhârî mad", *DİA*, İst, 1992, VI, 370.

² Mehmet Said Hatipoğlu, "Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar*, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c. 10, Sayı: 1, s. 1.

³ İbn Hacer, *Heşu's-sâri*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Tanhsiz, s. 7; el-Kastallânî, *İrsadu's-sâri li şerhi sahihi'l-Buhârî*, el-Matba'atu'l-Meymene, Mısır, 1306, I, 28.

yet edilen sözlere bakılırsa o, kitabına sahih olan hadislerden başkasını yazmadığını, sahih olup da kitabına almadığı pek çok hadisi bıraktığını ifade etmektedir. Sahih hadisleri bırakmasının nedeni de kitabın hacminin fazla olması endişesidir.⁴ Dolayısıyla el-Buhârî, sahih hadisleri toplayarak onları fıkıh bablarına göre tasnif eden ilk hadisçilerden kabul edilmiş ve daha sonraları telif edilen hadis usûlü kitaplarında “evvelu men ellefe fi’s-sahîhi’l-mucerred huve’l-Buhârî” (mucerred sahih hadis alanında ilk kitap telif eden kimse el-Buhârî’dir) başlığı altında özel bir yer tahsis edilmiştir. Bu başlık altında mucerred sahih hadisi tasnif eden kimselerin ilkinin el-Buhârî, ondan sonra da Muslim b. el-Haccac en-Nîsabu’rî (261/874) olup, bu iki musannifin kitabının Kur’an’dan sonra kitapların en sahihi olarak kabul edilmiştir.⁵ Bu düşünce sebebiyledir ki Şafîî geleneğinden gelen Hadis usûlü müellifleri, İmam Malik’in eserinin sadece sahihleri içermediği bununla birlikte onun içinde mursal, munkatı ve belağat türünden rivayetler olup, bu son rivayetlerin maruf olmadığı gerekçesiyle Malik b. Enes (179/795)’in *el-Muvatta’* adlı eserini kitaplar içinde en sahih kabul edilmesine karşı çıkmışlardır. Ayrıca el-Buhârî’nin eserinin Muslim’in eserinden daha sahih olduğu tezi de bu mezkur başlık altında işlenen konular arasındadır. Bu makalede söz konusu başlık altında ileri sürülen bu görüşlerin ne derece tutarlı olup olmadıkları tartışılacaktır. el-Buhârî’nin *Sahib*’inin sıhhat bakımından ilk tasnif edilen eser olduğu düşüncesinin kritiği yapılacak ve bu düşüncenin altında yatan mezhebî ve ideolojik saikler irdelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca burada, bu düşüncenin yegane ve tek olup olmadığı ve buna alternatif görüşlerin bulunup bulunmadığı hususu da ele alınarak bu konuda izlenmesi gereken tutum ortaya konulacaktır. Makale de tarihi seyri bozmamak için el-Buhârî’nin *Sahib*’inin ilk sahih hadisleri ihtiva eden eser olduğu konusuna geçmeden önce bazı alimler tarafından ilk sahih eser olarak kabul edilen Malik b. Enes’in *el-Muvatta’* konusundaki görüşleri ele alabiliriz.

İlk Sahih Eser Olarak Malik b. Enes’in el-Muvatta’ı Olduğu Görüşü

İlk Sahih eser konusunda ileri sürülen görüşlerden biri daha el-Buhârî’nin kitabının telifinden belki elli sene kadar önce, İmam Malik’in *el-Muvatta’*’ının, Allah’ın kitabından sonra en üstün mertebede bulunduğu, tilmizi İmam Şafîî (204/819) tarafından ilan edilmişti. el-Buhârî’nin *Sahib*’i ve diğer hadis musannefatının ortaya konmasından iki asır kadar sonra bile *el-Muvatta’*’i emsali tasavvur edilemeyecek bir kitap olarak tanıyanlar vardı. Ba-

⁴ Ibn Hacer, *a.g.e.*, s. 7; el-Kastallânî, *a.g.e.*, I, 28.

⁵ İbnu’s-Salah, *Mukaddimatu İbni’s-Salah fi Ulûmi’l-Hadis*, Mektebetu’l-Mutenebbî, Kahire, Tarihiz, s. 9.

husus bir çok Mağribli alim nazarında *el-Muvatta'* ilk asıl (el-Aslu'l-Evvel), el-Buhârî'nin kitabı ise ikinci asıl (el-aslu's-sânî) idi. Bir çok Muhaddisin nazarında sahîh nev'inin de ilk musannifi İmam Malik (179/795)'ti.⁶ İbn Abdilber (463/ 1071), Allah'ın kitabından sonra, ne onun ayarında ne de ondan üstün bir eser olmayan tek kitabın *el-Muvatta'* ⁷ olduğunu ifade etmiştir. Kâdî İyaz (544/1149) da alimlerin sahîh kitaplar üzerinde icma ettiklerini açıklarken, bu sahîh kitapların başında Malik b. Enes'in *el-Muvatta'ın* saymaktadır. Onun bu konudaki sözü şöyledir: "Alimler, sahîh hadislerin yer aldığı üç ana kaynaktan vuku bulan bu tür hususların öğrenilmesi gerektiğinde fikir birliğine varmışlardır. İmam Malik'in *el-Muvatta'ı*, Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin *el-Carru's-Sahîh'i*, Muslim b. Haccac'ın *el-Mısnedü's-Sahîh'inden* ibaret olan bu üç kitabın diğer kitaplarla önceliği ve İslam dünyasındaki alimlerce sahîh kabul edilmeleri hususunda icma' olunmuştur."⁸ Burada dikkat edilmesi gereken husus Malik'in *el-Muvatta'*ın birinci sırada yer almış olmasıdır. el-Buhârî'nin veya Muslim'in Sahîh'i değil. Kanaatimizce bu bilinçli bir sıralamadır. Kâdî İyaz, Malikî mezhebine mensup bir alim olarak bu sahîh eserler içerisinde en sahîh kitabın Malik'in *el-Muvatta'ı* olduğu kanaatini de uyandırmaktadır.

İmam Malik kitabında merfu hadislere ve sahâbenin söz ve fetvalarına yer vermiştir. O kitabını şeyhlerine arz etmiş, onların muvafakatlerini aldıktan sonra ona *el-Muvattâ'* ismini vermiştir.⁹ İmam el-Evzâ'î (157/774)'nin bu kitabı İmam Malik'e kırk günde okuyup arz etmesi üzerine "benim kırk sende bir araya getirdiğimi siz benden kırk günde aldınız" demesi ¹⁰ onun kitabın telifinde gösterdiği titizliğe delalet eder. İmam Malik, *el-Muvattâ'ı* ile ilk musanniflerden olduğu gibi, rivayet olunan hadislerin kabulünde ihtiyatı elden bırakmayan ve onları metin ve isnad yönünden şiddetle tenkid eden imamların da başında gelir. Bu bakımdan, kesinlikle bilinmese bile, hadis ilminin cerh ve ta'dile ait kaidelerinin mühim bir kısmını İmam Malik tarafından ortaya konulduğu ileri sürülebilir.¹¹ İmam Malik'in hadislerin kabu-

⁶ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitabiyât, Ankara, 2000, s. 211.

⁷ Muhammed Yusuf Guraya, *Sünnetin Nelîği Sorununa Metodik Yaklaşım*, (Çevirenin Önsözü), (Çev: M. Emin Özafşar), Ank, 1999, s. 7. (İbn Abdilber, *Tecridü't-terhid lina fi'l-Muvattâ'ı mer'e'l-muarâ ve'l-esânid*, s. 9'dan naklen)

⁸ Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmî Araştırmalar*, c.10, s. 2, s. 107 (Kâdî İyaz, *Mezaniku'l-erâr*, I, 5'den naklen); el-Buhârî ve Müslim'in eserleri konusunda icmâ fikrinin eleştirisi için bkz: M. Said Hatipoğlu, *agm, İslâmî Arş. C. 10, sayı: 1, s. 3-5.*

⁹ es-Suyûtî, *Terâru'l-havâlik, şerhu Muvattâ'ül-İmâm Malik*, Kahire, s. 7.

¹⁰ A.y.

¹¹ Etbâu't-Tabîin devrinde rical tenkidçiliğiyle uğraşanlar arasında Medine'de Malik b. Enes'in bulunduğu ve onun çok sayıda ravileri tenkid ettiğine ilişkin bkz: Emin Aşıkcutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV yay. İst, 1997, s. 57, 60, 67.

lünde gösterdiği bu ihtiyat ve hadis ravileri hakkındaki şiddetli cerh dolayısıyla *el-Muvattâ*'i en sahih hadis kitapları arasında yer almıştır.¹²

İbnu's-Salah, İmam Şafî'nin "Yeryüzünde hadiste Malik'in kitabından daha sahih bir kitap bilmiyorum" ifadesini, el-Buhârî ve Muslim'in kitaplarından önce söylediğini ifade etmektedir.¹³ İmam Şafî'nin bu sözünden hareketle, onun, el-Buhârî'nin *Sahib*'ini telif ettiği döneme kadar ilk sahih hadis eseri olarak kabul ettiğini çıkarsamak mümkündür. Başka bir deyişle, *el-Muvattâ*'nın h. 159 yılında telif edildiği kabul edilecek olursa,¹⁴ el-Buhârî'ye gelinceye kadar yaklaşık bir asır boyunca *el-Muvattâ*'nın ilk sahih eser olarak benimsendiği ortaya çıkacaktır. Eğer bu bir asırdan sonra el-Buhârî, *Sahib*'ini telif etmiş ve bu da İbnu's-Salah ve onu takip eden alimler tarafından en sahih eser olarak kabul edilmişse, bu sonraki asırların bir kabulüdür, bu olsa olsa ikinci olarak tasnif edilmiş sahih hadis kitabı olarak kabul edilebilir. Bu ikinci kitap, ilkinden daha sahih olsa bile, neticede bir sonraki döneme ait olduğu için ikinci sahih kitap olarak kabul edilmelidir. Zira Birinci kitap olan *el-Muvattâ*' bir asır boyunca İmam Şafî'nin de içinde bulunduğu bazı alimler tarafından ilk olarak tasnif edilmiş en sahih kitap olarak telakki edilmiştir. es-Suyûtî'nin nakline göre, bazı alimler, sahih hadisleri ilk olarak tasnif eden kişi olarak İmam Malik (179/795)'i, ondan sonra Ahmed b. Hanbel (241/855)'i ondan sonra da ed-Darimî (255/868)'yi kabul etmişlerdir. el-İrakî, eserinde sahihi ilk tasnif eden kişinin İmam Malik olduğunu kanaatine karşı çıkararak şu cevabı vermiştir: "İmam Malik sadece sahihi kitabına almamıştır. bilakis o, mursel, munkatî' ve belağat türünden hadisleri de kitabına koymuştur. Onun belağat türünden olan hadisleri de maruf olmayan hadislerdir. Ayrıca İbn Abdilber de onun sırf sahih hadisleri içermediğini söylemiştir."¹⁵ Onun bu itirazının nedeni sahihi ilk tasnif eden kişinin el-Buhârî olduğunu ön plana çıkarmaktır. es-Suyûtî'nin nakline göre Türk asıllı münekkitlerden Muğaltay b. Kılıç el-Bekcerî (762/1361),¹⁶ el-İrakî'nin bu cevabının uygun olmadığını, zira el-Buhârî'nin kitabında da *el-Muvattâ*'da bulunan benzer türden hadislerin bulunduğunu ifade ederek onun bu düşüncesine itiraz etmiştir.¹⁷

¹² Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara, 1988, s. 216.

¹³ İbnu's-Salah, *a.g.e.* s. 9.

¹⁴ Muhammed Zahid el-Keyserî, te'lif tarihinin 159 olduğunu söylemektedir. bkz: Muhammed Yusuf Guraya, *a.g.e.* (Çevirenin Önsözünde), (Çev: M. Emin Özafşar), s. 7.

¹⁵ el-İrakî, *et-Takvîd ve'l-izab*, (Beyrut, 1997) s. 29.

¹⁶ Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lam*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1992, VII, 275.

¹⁷ İbn Hacer el-Askalanî, *en-Nuket ala kitâbi İbni's-Salah*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 59; es-Suyûtî, *Tetribu'r-râû*, I, 50-51.

Bir çok Mağribli alim gibi, Ebu Bekr b. el-A'rabî, (543/1148) et-Tirmizî şerhinde *el-Muvattâ'*'nin birinci asıl, el-Buhârî'nin *Sahib'*inin ikinci asıl olduğunu ve diğer kitapların -Muslim ve et-Tirmizî gibi- bu ikisi üzerine bina edildiğini savunmaktadır.¹⁸ Bu tür tartışmalara *el-Muvattâ'*'ya yaptığı şerhin mukaddimesinde yer veren ez-Zurkânî (1122/1710), *el-Muvattâ'*'nin ilk sahih eser (el-Aslu'levvel) olduğunu desteklemek için İmam Şafî'nin şu değişik varyantlardaki haberlerini delil olarak getirmektedir: İbn Fihr'in rivayetine göre İmam Şafî şöyle demiştir: "Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra Malik'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur." başka bir lafızda "Yeryüzünde Kur'an'a (uygunluk bakımından) Malik'in kitabından daha yakın bir kitap yoktur." Bir diğer lafızda "Allah'ın kitabından sonra Malik'in kitabından daha sahih (sevab) bir kitap yoktur." son lafızda "Allah'ın kitabından sonra *el-Muvattâ'*'dan daha faydalı bir kitap yoktur." Bu istidlal karşısında Şafî geleneğine mensup olup da el-Buhârî'nin eserini ilk asıl kabul eden alimler Şafî'nin bu ifadesinin el-Buhârî ve Muslim'in kitaplarından önce söylendiğini gerekçe göstererek Malikîlerin Şafî'nin bu sözünü istidlallerini itibara almamışlardır. Şafî'nin bu sözünün değişik varyantlarını nakleden ez-Zurkânî, bir cemaatin sahih ismini *el-Muvattâ'*'ya itlak ettiğini belirtmektedir. O, söz konusu cemaatin, "İbnu's-Salah'ın, sahihi ilk tasnif eden kimsenin el-Buhârî olduğu, onun kitabının sadece sahihi içermediği, bilakis mursel, munkatı' ve belağat türü hadisleri içerdiği gerekçesiyle *el-Muvattâ'*'yı dışarıda bırakmak için mücerret sahih tabirini sadece el-Buhârî'nin *Sahib'*i için kullanılması düşüncesine" itiraz ettiğini belirtmektedir. Yine onun nakline göre, Muğaltay b. Kılıç el-Bekcerî, söz konusu cemaatin görüşünü destekler mahiyette şöyle demektedir: "el-Buhârî'de muallak haberler v.b. şeyler bulunmasından dolayı *el-Muvattâ'* ile el-Buhârî arasında bir fark yoktur." ez-Zurkânî'nin nakline göre Hafız Muğaltay da sahihi ilk tasnif eden kişinin Malik b. Enes (ö.179/795) olduğunu belirtmektedir.¹⁹

Sonuç olarak yukarıdaki değerlendirmelerden hareketle *el-Muvattâ'*'nin sıhhat yönünden derecesi hakkında ortaya çıkan görüşleri gruplandırmak gerekirse, denebilir ki, Malik'in ravilerinin cerh ve ta'dilindeki şiddeti, hadisleri kabulündeki ihtiyatı ve titizliği dolayısıyla *el-Muvattâ'*, el-Buhârî ve Muslim'den önce gelir. Bu görüşe sahip olanlar Malikî mezhebine mensup alimlerdir. Bazı alimlere göre iki sahih ayarında veya mertebesinde. Diğer bazılarına göre ise, iki sahih'in altındadır. Bu görüş ekser hadisçilerin görüşü-

¹⁸ ez-Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî ale'l-Muvattâ'il-İmâm Mâlik*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 11-12.

¹⁹ ez-Zurkânî, *age*, I, 13.

dür.²⁰ Ki bu hadisçiler Şafîî geleneğine mensup Hadis usûlü alimleridir. *el-Mıvattâ'* konusundaki bu farklı değerlendirmelerin mezhebî farklılıklardan kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir. Şimdi ilk sahih eser olarak el-Buharî'nin *el-Câmiu's-Sahîh'i* olduğu görüşüne geçebiliriz.

İlk Sahih Eser Olarak el-Buharî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i Olduğu Görüşü

Tespit edebildiğimiz kadıyla ilk defa el-Buharî'nin kitabından sitayişle bahseden Ebu Abdurrahman en-Nesâî (214/829)'dir. O, bütün kitapların içinde Muhammed b. İsmail el-Buharî'nin kitabından daha güzeli (ecved) olmadığını ifade etmektedir.²¹ Daha sonra el-Buhârî (256/870) 'nin *Sahîh*'inin sahih olarak tasnif edilen ilk eser olduğunu dile getiren ise el-Hakim en-Nisaburî (ö.405/1014)'dir. O, *el-Medhal* adlı eserinde sahih hadisleri ilk tasnif edenlerin el-Buharî ve Muslim olduğunu ifade ederek bunların sahihinin birinci mertebesinde olduğu görüşünü ileri sürmektedir.²² Ondan sonra sahih olarak tasnif edilen ilk eser konusunda hadis usûlü alanında eser vermiş olan Şafîî geleneğine mensup alimlerin el-Buharî'nin sahih adlı eserini birinci sıraya aldıkları görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadıyla el-Hakim'den sonra İbnu's-Salah'ın (643/1245) bu konuyu sistemli bir şekilde işlediği ve bu düşünceyi "evvelu men sannefe es-Sahîh el-Buhârî" başlığıyla Hadis usulüne soktuğunu görüyoruz. Daha sonraki Hadis usûlü alanında eser vermiş olan ve hemen hepsi de Şafîî mezhebine mensup alimlerin bu düşünceyi asırlar boyunca pekiştirdikleri aşağıda vereceğimiz örneklerden anlaşılmaktadır.

İbnu's-Salah bu konuda şöyle der:

Sahih hadisleri ilk tasnif eden kişi el-Buhârî'dir. Ondan sonra da Muslim b. el-Haccac (261/874) gelir. Bu ikisinin kitabı, Allah'ın kitabından sonra en sahihidir. İmam Şafîî (204/819)'nin "Yeryüzünde hadiste Malik'in kitabından daha sahih (savab) bir kitap bilmiyorum" ifadesi, el-Buhârî ve Muslim'in kitaplarından önce söylenmiştir. Ayrıca el-Buhârî'nin kitabı, Muslim'in kitabından daha sahih ve daha faydalıdır. el-Hakim'in hocası Ebu Ali en-Neysaburî'nin (349/960) "Şu gökkubbe altında Muslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur" ifadesi ve Mağrib alimlerinin Muslim'in kitabını el-Buhârî'nin kitabına üstün tutan sözleri vardır. Onlar bu ifadelerle, Buharî'nin kitabındaki bab başlıklarında sahihte şart koşulmuş vasıflara sahip olmayan hadisler olmasına karşılık, Muslim'in kitabında Mukaddime'den sonra sadece sahih hadisin bulunması ve sahihin dışında hiçbir ha-

²⁰ Talar Koçyiğit, *age*, s. 216.

²¹ İbn Hacer, *Heşu's-sârî*, s. 489.

²² el-Kastallanî, *İrşadu's-sârî*, I, 19; Karnil Çakır, *Buharî'nin Otoritesini Kazanma Süreci, İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet özel sayısı*, c.10, sayı: 2, Ank, 1997 s. 104. (el-Hakim en-Nisaburî, *el-Medhal fi usûli'l-hadis*, Medine, 1977, s. 4'den naklen).

disin karışmaması sebebiyle onun tercihe şayan olduğu kastediliyorsa, bunda bir beis yoktur. Bundan Muslim'in kitabının, sıhhat yönünden el-Buhârî'nin kitabına tercih edilmesi sonucu çıkmaz. Bu ifadelerle, Muslim'in kitabının daha sahih olduğu kastediliyorsa, bu kabul edilmez.²³

en-Nevevî, (676/1277) Alimlerin, Kur'an'dan sonra el-Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'lerinin en sahih kitaplar olduğu konusunda ittifak ettiklerini ve ümmetin de bunları kabule şayan bulduğunu ifade ederek el-Buhârî'nin kitabının ise Muslim'inkinden daha sahih ve daha faydalı olduğunu belirtmektedir. O, el-Buhârî'nin kitabının Muslim'inkine tercihinin, hadisin inceliklerine vakıf olan hâzık alimlerin cumhurunun tercih ettiği bir görüş olması hasebiyle el-Hakim'in hocası Ebû Ali en-Nisaburî (349/960)'nin ve bazı Mağrib alimlerinin Muslim'in kitabını daha sahih olarak görmelerinin doğru bir görüş olmadığını ve tercih edilenin ilk görüş olduğunu ileri sürmektedir.²⁴

İbn Kesîr (774/1372) bu konuda benzer görüşleri savunmakla beraber el-Buhârî'nin sahih hadisleri toplayan müelliflerin ilki ve kabule şayan olduğunu ispat sadedinde Onun ve Muslim'in hadisleri kitaplarına alırken kriter olarak kullandıkları şartları zikretmektedir. Bu şart da el-Buhârî'nin, kitabına hadisleri alırken ravinin şeyhiyle muasır ve ondan işittiğinin sabit olmasıdır. Muslim'in ise sadece ravinin şeyhiyle muasır olmasını yeterli görmesidir.²⁵ İşte bundan dolayıdır ki el-Buhârî'nin sahihliğinin Muslim üzerine tercih konusundaki tartışma da sona ermiş olmaktadır. Ona göre el-Hakim'in hocası Ebu Ali en-Nisaburî ve bir grup Mağrib alimlerin görüşlerinin aksine cumhurun görüşü bu şekildedir.²⁶ Bütün muhaddisler gibi el-Buhârî de eserlerine aldığı hadisleri hangi prensiplere göre seçtiğini kaydetmemiştir. Onun bu şartları daha sonra eserleri incelenmek suretiyle tespit edilmiştir.²⁷ el-Buhârî'nin eserinde ravinin şeyhiyle muasır ve ondan işittiğinin sabit olması şartını ileri sürdüğü iddiasını ifade edenlerin başında Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî (ö.261/874) gelmektedir. Muslim, *Sahih*'inin Mukaddime'sinde bu görüşü savunanları isim vermeden eleştirmektedir²⁸ ki genellikle onun bu eleştirisiyle el-Buhârî'yi hedef aldığı kabul edilmektedir.²⁹ el-Hakim en-

²³ İbnu's-Salah, *age*, s. 9-10.

²⁴ en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi şerhi'n-Nevevî*, Daru'İhyai't-Turasü'l-Arabî, Beyrut, 1972, I, 14; es-Suyûtî, *Tedribu'r-râû*, (Takrib kısmına bkz.) Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993, I, 49.

²⁵ Aynı şartı İbn Kesîr'den önce yaşamış olan en-Nevevî (676) de şerhinde ifade etmektedir. *Sahih-i Muslim bi şerhi'n-Nevevî*, I, 10-1; Ayrıca bkz: İbn Hacer, *Hebyu's-sâri*, s. 9.

²⁶ İbn Kesir, *İhtisâru ulûmi'l-hadis*, (*el-Bâis u'l-Hâsîs* 'in içinde) Daru't-Turâs, Kahire, 1979, s. 18.

²⁷ M. Yaşar Kandemir, "Buhârî Mad", *DİA*, VI, 370.

²⁸ Muslim, *es-Sahih, Mukaddime*, Daru'l-Hadis, Kahire, Tarihsiz, I, 29.

²⁹ M. Hayri Kurbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu, Ankara, 1999, s. 111.

Nîsaburî (405/1014) de bu şarta ilaveten el-Buhârî ve Muslim'in bir hadisi kitabına alması için en aşağı iki senedinin bulunması şartını koştuklarını iddia etmiştir.³⁰ el-Hakim'in kendinden sonra pek az kimse tarafından benimsenen bu hükmünün kitapların muhtevasıyla hiçbir alakasının bulunmadığını, daha doğrusu, mücerret ve mutasavver bir hüküm olduğunu Muhammed b. Tahir el-Makdisî'den (507/1113) es-Suyûtî'ye (911/1505) kadar birçok kimse belirtmiştir.³¹ Esasen el-Buhârî, Muslim ve onları takip eden diğer hadis müsniflerinin hiçbirinden, kitaplarında "Falana ait şartlara uygun hadisleri kitabımda tahric etmeyi şart koştum" şeklinde bir söz nakledilmemiştir. Bu şartları ancak onların kitaplarını derinlemesine tetkik edenler tespit etmişlerdir. Yani varsayılan bu şartları onların kitaplarının mevzûu ve muhtevasına bakılarak sonradan izafe edilmiştir.³² Hatta bu kitapların çoğu bir mukaddime de ihtiva etmemekte ve doğrudan doğruya hadis serdine geçmiş bulunmaktadır. Bunların arasında yapacağı işi önceden vâzih olarak belirten Muslim'in eserinin mukaddime'sinde dahi kitabın şartlarının zikrine rastlanamamaktadır.³³ Nitekim el-Makdisî de el-Buhârî ve Muslim'in şartının, meşhur Sahabî raviye varıncaya kadar sika raviler arasında ihtilaf olmaksızın ravilerin sikalığında konusunda ittifak edilmiş hadisi tahric etmesi ve isnadının muttasıl olması gerektiğini ifade etmektedir.³⁴ el-Makdisî, böyle bir şarta muhtemelen kendisinin de ifade ettiği gibi söz konusu kitapların mevzû ve muhteva tetkiki neticesinde ulaşmış olmalıdır.

el-İrakî (806/1403) 'Sahih hadisleri ilk olarak tasnif edenin el-Buhârî' olduğunu, onun kitabının cumhura göre Muslim'inkinden daha sahih olduğunu belirttikten sonra bunu şu şekilde temellendirmektedir:

el-Buhârî'deki hadislerden kasıt, ta'lik ve teracimin dışındaki hadislerdir. Muslim, sıhhat bakımından el-Buhârî'den sonra gelir. Bazı Mağrip alimleri ve el-Hakim'in hocası Ebû Ali en-Nîsaburî, Muslim'in Sahih'ini el-Buhârî'ninkine üstün kılmışlardır. Kadı İyaz da Muslim'in kitabını el-Buhârî'nin kitabına tercih eden hocalarının olduğunu söylemektedir.³⁵

el-İrakî, bu noktada İbnu's-Salah'ın bazı Mağrip alimlerinin Muslim'i tercih etmelerini ifade eden sözlerini naklettikten sonra, her halükarda her iki

³⁰ Muhammed b. Tahir el-Makdisî, *Şurûtu'l-e'irretî's-sitte*, s. 15 ; İbn Hacer, *Heşm's-sârî*, s. 9; Krş: M. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 207

³¹ A.y; Ayrıca bu konudaki görüş ve münakaşalar için bkz: Halil İbrahim Molla Hatur, *Mekânâtü's-sahihayn*, el-Matbaatu'l-Arabiyyetu'l-Hadîse, Kahire, 1402, s. 62-64.

³² Muhammed b. Tahir el-Makdisî, *Şurûtu'l-e'irretî's-sitte*, s. 10 ; Krş: Sezgin, *a.g.e.*, s. 208.

³³ Sezgin, *a.g.e.*, s. 208.

³⁴ el-Makdisî, *a.g.e.*, s. 10; İbn Hacer, *Heşm's-sârî*, s. 9.

³⁵ el-İrakî, *El-feytu'l-hadis*, (Beyrut, 1988), s. 13.

kitabın diğer hadis kitaplarından daha sahih olduğunu belirtmektedir. O, Malik'in (179/795) *el-Muvatta'* hakkında eş-Şafi'nin görüşünün el-Buhârî ve Muslim öncesine ait olduğunu belirterek İbnu's-Salah'la aynı görüşü paylaştığını ifade etmektedir.³⁶ Burada dikkat çekilmesi gereken husus, el-Buhârî'nin kitabını, Muslim'in kitabından üstün göstermek için onun kitabının içinde yer alan ta'lik ve teracimin kitabın muhtevası dışında gösterilmeye çalışılmasıdır. Oysa el-Buhârî'nin eserinin muhtevası isnadlı hadisler ve teracim kısmından müteşekkildir. el-Buhârî'ye bir hadis musannıfından ziyade bir fıkah üslûbu veren bu kısımlar, bir bakıma kitabının meziyetini, bir bakıma da zayıf tarafını teşkil eder. Onun bu hususiyeti, bazı Muhaddisleri, Muslim'in *es-Sahih'ini* tercihe sevk etmiştir. Baplarla ihtiva ettikleri hadislerin münasebetlerini bulmak için binlerce eser yazılmış olup, çoğu kaybolan bu eserlerin bir örneğinde, müelliflerin katlandıkları zahmet ve onların baplar ile teracim arasında çoğu zaman irtibat bulmaktan mahrum kaldıkları açıkça görülmektedir. Yine bu eserde "el-Buhârî'nin fıkhu baplarındadır" şeklindeki hükmün tartışılmalı olduğu; *Sahih*'in hadis senetlerindeki raviler hakkında cerh ve ta'dil edici bir eser meydana getiren Ebu'l-Velid el-Bâcî'nin (474/1081) bap ve teracim arasında böyle bir irtibatı kurmak hususunda lüzumsuz tevil ve tekellüfü gaye edinen kimselere karşı tariz ve tenkitleri görülmektedir.³⁷ Öncelikle belirtelim ki 7397 kadar isnatlı hadise mukabil kitabın 1/5'ine tekabül eden 1341 adet isnatsız muallak haberi³⁸ görmezlikten gelmek ve kitabın muhtevasına dahil etmemek makul ve mantıklı bir yol değildir. el-Buhârî, bunların içinde 1181 muallak rivayeti, kitabın başka yerlerinde mevzul olarak getirmiştir. O, geriye kalan 160 rivayeti kendisince sahih olduğu için cezm sığısıyla getirmiştir. Fakat o cezmetmiştir diye bu hadislerin mutlak anlamda sıhhatlerine hükmedilmemiştir. Bunların sıhhatine hükmedilmesi ricalinin tetkiki ile mümkün olacağı ifade edilmiştir.³⁹ Bu tetkik neticesinde isnadı bilinen, kabul şartlarını haiz olarak hadisçiler arasında maruf olan muallak rivayet, sahih ve hasen kabul edilmiştir. İsnadından ravilerin hazfedilmesi veya onları hazfeden kimsenin "hazfettiğim ravilerin hepsi sikâttandır" demesi halinde böyle bir ta'dil müphem olacağı için, ekserî hadisçiler ravinin ismi zikredilmedikçe bu tür ta'dili kabul etmemişler ve bu şekildeki muallak haberlere zayıf hükmünü

³⁶ el-İrakî, *a.g.e.*, s. 14.

³⁷ Sezgin, *a.g.e.*, s. 92.

³⁸ Sezgin, *a.g.e.*, s. 117.

³⁹ Babanzade Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari Muhtasari Teoridi Sarih Tercemesi* (Mukaddime), DİB. Yay, Ankara, 1982, s. I, 231-2.

vermişlerdir.⁴⁰ İbn Hacer, el-Buhârî'nin eseri *es-Sahih* de mevsul olmayan 160 hadisi de *et-Teyfik* adlı eserinde birer birer isnadlarını bulup vasletmiştir. Ayrıca o, el-Buhârî'nin bütün ta'likleri, mutâbaaları ve mevkufları hakkında da *Taghliku't-Ta'lik ala Sahîhi'l-Buhârî* adlı bir eser yazmıştır.⁴¹ Dolayısıyla el-Buhârî'nin kitabında bulunan muallak rivayetlerin İbn Hacer mevsul olduğunu ispata çalışsa da onların mutlak anlamda sıhhatlerine hükmetmek mümkün görünmemektedir. Eğer el-Buhârî'nin eseri için bir zaftan bahsedilecekse muallak rivayetleri kitabına alması bunun için yeterlidir.

İbn Hacer, (852/1448) el-Buhârî'nin kitabının Muslim'inkine göre daha sahih olmasının bazı gerekçeleri ve Ebû Ali en-Nîsaburî'nin sözünün nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre İslam ulemasının çoğu, el-Buhârî'nin *es-Sahih*'inin sıhhat yönünden önde olduğunu açıkça ifade etmişler, bunun aksi bir ifade hiç kimseden nakledilmemiştir. Ebû Ali en-Nîsaburî'den (ö.349/960) rivayet edilen "Yeryüzünde Muslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur." sözü ile bazı Mağrib imamlarının Muslim'in kitabını el-Buhârî'nin kitabından üstün sayan görüşleri, sadece, Muslim'in üslûbuyla vaz' ve tertibindeki güzelliğe raci hususlar dolayısıyladır. Bununla beraber, Ebû Ali en-Nîsaburî, Muslim'in kitabının el-Buhârî'nin kitabından daha sahih olduğunu tasrih etmemiş, sadece, Muslim'in kitabından daha sahih bir kitabın mevcudiyetini nefyetmiştir. Burada nefyolunan, "daha sahih" manasını veren tafdîl sigasının gerektirdiği sıhhat fazlalığıdır ve Muslim'in kitabıyla sıhhat yönünden aynı derecede olan bir kitap, bu fazlalık ile Muslim'den üstünlük kazanır. Yoksa, Ebû Ali, bu sözü ile eşitliği nefyetmiş değildir. Netice itibariyle, hiç kimse bu üstünlüğün esahhiyete raci olduğunu açıklamamıştır. Eğer bunu açıklamış olsalardı, mevcut kitapların şهادeti bunu reddederdi. Zira, el-Buhârî'nin kitabında sıhhatin istinat ettiği sıfatlar, Muslim'in kitabında istinat edilen sıfatlardan daha mükemmel ve daha şiddetlidir; ve el-Buhârî'nin sıhhat için ortaya koyduğu şartlar, Muslim'inkinden daha kuvvetli ve daha serttir.⁴² İbn Hacer, el-Buhârî'nin kitabının Muslim'inkine tercih edilmesinin nedenlerini açıklamakta ve bunların el-Buhârî'nin ittisal, adâlet ve zabt ve şâz ve illetten salim olması yönünden üstünlüğü olduğunu belirttikten sonra, bu şartların üstünlüğü dolayısıyla Sahih-i Buhâ-

⁴⁰ İbn Hacer, *Nuzbetu'n-nazar fi tarîhi'n-nubheti'l-fiker*, (Thk: Nurettin İtr) Daru'l-Hayr, Dumaşk, 1993, s. 78; Krş: Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber, Ankara, 1992, s. 285.

⁴¹ Ahmed Naim, *age*, I, 231; İbn Hacer muallak rivayetleri konu alan "Taghliku't-Ta'lik" adlı eserine *Hedyu's-sârî*, s. 19'da işaret etmektedir.

⁴² İbn Hacer el-Askalânî, *Nuzbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 36 (Çev: Talat Koçyiğit); el-Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, I, 19-20.

ri'nin hadis ilminde tasnif olunan diğer kitaplara takdim ve tercih edildiğini ifade etmektedir.⁴³

el-Kastallânî de İbn Hacer'in bu konudaki görüşünü olduğu gibi benimsemektedir. O, ümmetin *Sahihayn*'i kabulle karşıladıklarını, ancak ikisinden hangisinin daha sahih olduğunda ihtilaf ettiklerini belirttikten sonra, Cumhurun el-Buhârî'nin *es-Sahih*'ini sihat açısından takdim ettiklerini ve hiç kimse-den onun tersini ifade edecek bir düşünce bulunmadığını ifade etmektedir.⁴⁴ O, Ebu Ali en-Nisaburî'nin "Şu gök kubbe altında Muslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur" ifadesini de yukarıda İbn Hacer'in te'vil ettiği şekilde açıklamaktadır ki bunun zorlama bir yorum olduğunu izaha lüzum yoktur.

İbn Hacer, sihat açısından el-Buhârî'nin Muslim'den daha üstün olduğunu ifade ettikten sonra Malik'in kitabının da el-Buhârî ve Muslim'in kitaplarının altında bir mertebede yer aldığını göstermek amacıyla şöyle bir savunmada bulunmaktadır: Malik'in kitabı, kendi nazarında ve mursel, munkatı' v.b. bazı zayıf hadislerle ihticac etmenin gerekli olduğu hususunda kendine tabi olanların nazarında sahihtir. Yoksa sahih hadisin taşıdığı şartları bulundurmasından dolayı değil. el-Buhârî'nin eserindeki munkatı' hadislerle *el-Muvatta*'daki munkatı' hadisler arasındaki fark şudur: *el-Muvatta*'daki munkatı' hadislerin çoğunu Malik, şeyhlerinden bu şekilde işitmiştir ve onun nazarında bunlar birer delildir. el-Buhârî'deki munkatı'lara gelince, eğer onları başka bir yerde mevzul olarak zikretmişse, isnadlarını hafifletmek, yahutta şartına uygun değilse, kitabın mevzûu dışına çıkarmak için çeşitlendirmek amacıyla kasden hafzetmiştir. Fakat hadisleri de ya delil getirmek (istişhad)⁴⁵ ve bazı ayetleri tefsir amacıyla zikretmiştir. Bu bakımdan el-Buhârî'nin munkatı' (ta'lik) hadisleri *el-Muvatta*'ın aksine, onu, mücerred sahih kitap olmaktan çıkarmamıştır.⁴⁶

Hafız Muğaltay buna şu cevabı vermiştir: Sahih olarak tasnif edilen kitapların ilki Malik'in *el-Muvatta*'dır. İbn Hacer'in Malik'in kitabının sahihin tarifindeki şartlara göre değil, kendine ve tabiielerine göre sahihtir görüşünü es-Suyûtî tenkit etmiştir. O, *el-Muvatta*'daki mursellerin Malik'in katında delil olmakla birlikte imamlardan ona muvafakat edenler ve aynı şekilde kendi (es-Suyûtî) katında da hüccet olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: "Bize göre de

⁴³ İbn Hacer, *a.g.e*, s. 27-38; el-Kastallânî, *a.g.e*, I, 20.

⁴⁴ el-Kastallânî, *a.g.e*, I, 19, 28.

⁴⁵ İstişhad: Bir hadisin, başka bir senedle gelen benzerini zikretmek, nakletmektir. Abdullah Aydınlı, *Hadis İstıblak Sözlüğü*, Timaş, İst, 1987, s. 79.

⁴⁶ İbn Hacer, *en-Nuket*, s. 60; es-Suyûtî, *Tabii*, I, 51; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sahih*, I, 217.

desteklendiği takdirde mursel huccettir. *el-Mıvattâ*'da hiçbir mursel yoktur ki bir desteği veya destekleri olmasın. Doğrusu şudur ki *el-Mıvattâ*'daki hadisler istisnasız sahihtir.⁴⁷

Bazıları buna istisna getirmiş ve *el-Mıvattâ*'da yer alan dört hadis müstesna, diğer munkatı' ve mursel olanların hepsinin de başka yollarla rivayet edildikleri ve bu bakımdan *el-Mıvatta* hadislerinin de sahih hadisler arasında yer aldıklarını söylemişlerdir. Hatta İbn Abdilber (ö.463/1071) tarafından *el-Mıvattâ*'nın mursel ve munkatı' hadislerinin mevzul rivayetlerini gösteren bir kitap bile telif edilmiştir.⁴⁸ Şah Veliyyullah ed-Dehlevî (1176/1762) de Hadis Ehli'nin *el-Mıvattâ*'da bulunan hadislerin hepsinin İmam Malik'in ve ona muvafakat edenlerin görüşüne göre sahih olduğunda ittifak ettiklerini, diğerlerine göre ise (*el-Mıvatta*'yı sahihlikte birinci derece kabul edenler) onun içinde yer alan mursel ve munkatı' her hadisin istisnasız mutlaka bir başka tarikten muttasıl olarak geldiğini, dolayısıyla onların sahih olduklarında hiçbir şüphenin olmadığını ifade etmektedir.⁴⁹ ed-Dehlevî kitabında sahih ve meşhur hadis tabakalarını sayarken, birinci tabakadan olan hadis kitaplarının *el-Mıvattâ*' ve *Sahihayn* olduğunu belirtmekte ve *el-Mıvatta*'dan başlamak üzere bu eserleri sıhhat ve şöhrat açısından izah etmektedir. Burada birinci sıraya *el-Mıvatta*'yı alması dikkat çekicidir. Bu bilinçli bir sıralamadır. Zira bu üç eseri tanıttıktan sonra ed-Dehlevî'nin, Kâdı İyaz (544/1149)'ın *el-Meşârku'l-E mûâr* adlı eserinde bu üç kitaba özel bir önem verdiğinden bahsetmesi,⁵⁰ hem Kâdı İyaz'ın onun üzerindeki tesirini gösterdiği gibi, hem de sıralamada *el-Mıvattâ*'nın birinci sırada yer almasının değerini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken husus, gerek Malik'in *el-Mıvattâ*'sını gerekse el-Buhârî'nin *es-Sahih*'ini ilk sahih eser olarak kabul eden alimlerin oluşturdukları her iki grup da sahihi ihtiva eden ilk eser olduğunu ileri sürdükleri bu eserlerin eksik ve noksan yönlerini bir şekilde izale ederek mücerred sahih eser olduğunu ispata gayret göstermişlerdir. Buradan ilk sahih eser olarak kabul edilen her bir eserin içinde mursel, munkatı, muallak ve belagat türünden zayıf haberlerin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Fakat söz konusu bu alimler, aralarındaki mezhebî taassup nedeniyle, her biri kendi

⁴⁷ ez-Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî*, I, 13.

⁴⁸ ez-Zurkânî, *a.g.e*, I, 14; es-Suyûtî, *Tenzîru'l-hurûlik*, s. 8; Cemaaladdin el-Kâsimî, *Karâidü'l-Tabâis*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1993, s. 85.

⁴⁹ ed-Dehlevî, *Hıvazıllahî'l-balîğa*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 249; Krş: Muhammed Abdulaziz el-Havlî, *Tarihü merûnü'l-badîsi'n-nebeû*, Daru İbn Kesîr, Dimaşk, Beyrut, 1988, s. 44.

⁵⁰ ed-Dehlevî, *a.g.e*, I, 250.

mezhebini temsil eden kitapların ilk ve daha sahih eser olduğu anlayışını ön plana çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmelere bakıldığı zaman, ilk bakışta Şafîî ulemasından İbnu's-Salah ve onu takip eden bütün alimlerin ilk tasnif edilen hadis mecmuasının el-Buhârî'nin *Sahîh'i* olduğu konusunda fikir birliği ettikleri anlaşılmaktadır. Alıntılarda da belirtildiği gibi, bu konuda farklı görüşlerin olduğu, Ebû Ali en-Nîsaburî ve bazı Mağrib ulemasının Muslim'in eserini tercihe şayan buldukları, -ki bu görüş aşağıda ele alınacaktır- Malikî mezhebine mensup alimlerin de Malik b. Enes'in *el-Muvattâ'ını* ilk tasnif edilen sahih eser olarak kabul ettikleri görülmektedir. İbnu's-Salah ve onu takip eden alimlerin hemen hepsi bu son iki görüşü mümkün olduğunca te'vil etmek suretiyle bertaraf etmeye ve geçersizliğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ayrıca birinci başlıkta yaptığımız ve bundan sonraki başlıkta yapacağımız değerlendirmelerden bu konuda hadis kültürü içerisinde tek tip bir görüş olmayıp bu görüşe alternatif fikirlerin varlığını ilim aleminin bilgisine sunulmasıyla el-Buhârî'nin kitabının ilk sahih eser olduğu düşüncesinin bu alanda tek ve değişmez olmadığı anlaşılmaktadır. Bu alternatif görüşlerin de düşünce olarak bir değerinin olduğunu kabul etmek gerekir. Şimdi bu alternatif görüşlerden bir diğeri olan Muslim'in ilk sahih eser olduğu düşüncesini ele alabiliriz.

İlk Sahih Eser Olarak Muslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i Olduğu Görüşü

Bir kısım alimler de sahihi tasnif edenlerin ilki el-Buhârî değil, Muslim olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşü benimseyenler arasında bazı Mağrib alimleri ve el-Hakim'in hocası Hafız Ebû Ali en-Nîsaburî (349/960)⁵¹ vardır. Kadî İyaz'ın nakline göre, Ebu Mervan et-Tubnî hocalarının Muslim'i el-Buhârî'ye tafdil ettiklerini belirtmektedir.⁵² Ebu Ali en-Nîsaburî, Muslim'i el-Buhârî'ye tercih konusunda şöyle demektedir: "Şu gök kubbe altında hadis ilminde Muslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur."⁵³ ed-Darakutnî (385/995)'nin akranlarından sayılan Mesleme b. Kasım el-Kurtubî (283/353) de husn-i tertibine bakarak: "Muslim'in kitabı gibisini te'lif etmiş hiçbir kimse yoktur" demiştir. Mağrib uleması ve ezcümle zahîr İbn Hazm (456/1102) da buna kail görünüyorlar.⁵⁴ Bu alimler, Muslim'in es-Sahîh'ini, bir hadisin bü-

⁵¹ Asıl adı Huseyin b. Ali b. Yezîd b. Davud en-Nîsaburî'dir. Hıfz ve itkan sahibi hadis uzmanlarından biridir. Biyografisi için bkz: ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-huffâz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz, III, 902-905.

⁵² Halil İbrahim Molla Hâtur, *Mekâretü's-sahîhîn*, el-Matbaatu'l-Arabiyyetu'l-Hadîse, Kahire, 1402, s. 48.

⁵³ en-Nevevî, *Sahîhi Muslim bi yerhi'n-Nevevî*, I, 14; Muhammed b. Halife el-Vestânî el-Ubbî, *İkmalu İkmali'l-mallim*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 15; ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-huffâz*, III, 904.

⁵⁴ Ahmed Naim, *Te'rid-i Sarîh*, I, 218.

tün rivayetlerini bir araya toplayan güzel tertibi,⁵⁵ hadisin belli bir kısmını değil, tamamını, üstelik manen değil, mutlaka lafzan rivayet etmesi, mukaddimesi dışında Hz.Peygamber'in hadislerinden başka sözleri (mevkuf ve mak-tu) ihtiva etmemesi sebebiyle el-Buhârî'nin eserine tercih etmişlerdir. Bazılarına göre de adı geçen alimlerin onu el-Buhârî'nin eserine tercih etmelerinin sebebi, Muslim'in *el-Camiu's-Sahih*'te iki güvenilir tâbiûnin iki sahabîden duyduğu ve senedin sonuna kadar hep ikişer kişinin birbirinden rivayet ettiği hadisleri toplamayı prensip edinmesidir. Muslim'in her hadisi uygun bulunduğu bapta ve genellikle sadece bir defa zikrederek hadisin diğer tarihlerini ve farklı lafızlarını burada vermesi ve eserini kendi memleketinde, kaynaklarının yanında ve şeyhlerinin hayatta bulunduğu bir sırada tasnif etmesi, bazıları tarafından onun Sahih-i Buhârî'ye tercih edilmesine sebep teşkil etmiştir.⁵⁶

Muslim'in el-Buhârî'ye tercih edilmesinin nedenlerini Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* adlı eserinde şu iki noktada toplamıştır:

1) İbn Hacer'in ifadesine göre Muslim kitabını kendi beldesinde pek çok şeyhi hayatta iken telif etmiştir. Lafızlarına özen göstermiş ve sıyakını araştırmıştır. el-Buhârî'nin yaptığı gibi baplara ayırmak için hüküm istinbatına yönelmemiştir. el-Buhârî, baplandırılmada hadisin takti' edilmesini lüzumlu görürken Muslim, bütün tarihleri bir yerde toplamıştır.⁵⁷ İbn Hazm (öl:456/1102) da benzeri şeyleri söyler ve Muslim'i el-Buhârî'ye takdim eder. Zira o kitabında sadece peş peşe hadislere yer vermiştir. Gerçekte sırf hadis açısından Muslim'in *es-Sahih*'i daha efdaldir. Çünkü o, el-Buhârî'nin yaptığı gibi hadisleri takti' etmez. Aksine hadisin muhtelif isnatlarını bir yerde verir. Oysaki el-Buhârî, hadisin bir kısmını bir senedle, diğer kısmını ayrı bir yerde ve ayrı bir senedle verir. Bu da muhaddisin o hadisi muhtelif isnatlarıyla tam olarak bilmesine mani olur. Bu el-Buhârî'nin fikhî bakış açısının yoğunluğuna hamledilirken, Muslim'in de hadise fazla önem vermesine bağlanır. el-Buhârî'nin amacı, sahih hadisleri sakîminden ayırt etmek, fikh istinbatında bulunmak, Hz.Peygamber'in ve sahabenin siresini ortaya koymak ve yorum üretmektir. Muslim'in amacı da sahih hadisleri tespit etmek ve zihinlere yerleştirmektir. Bu nedenle hadisin bilinmesini kolaylaştırmak için sened ve metinleri bir yerde bütün tarihleriyle toplamıştır.

2) Yine söz konusu alimler, Muslim'i el-Buhârî'ye takdim ederlerken şu gerekçeyi gösterirler: el-Buhârî Şam ehli konusunda hatalara düşmüştür. Onların kitaplarını almış ve istifade etmiştir. Bu istifade esnasında onlardan birini bir yerde künyesiyle, diğer bir yerde ismiyle zikretmiştir. Bu da her iki vasıf-

⁵⁵ Bazı Magrip alimlerinin Muslim'i tercih ettiklerine ilişkin bilgi için bkz: el-Kastallânî, a.g.e, I, 20.

⁵⁶ M. Yaşar Kandemir, "el-Camiu's-Sahih". *DİA*, 1st, 1993, VII, 125.

⁵⁷ İbn Hacer, *Haşu's-sâri*, s. 13.

landırmanın ayrı iki kişi olduğu vehmini vermiştir. Muslim'de bu tür hatalar çok az vuku bulmuştur.⁵⁸

Fuad Sezgin ise Muslim'in *es-Sahib*'ini tercih edenlerin gerekçelerini ifade ederken Muslim'in, kitabına sahih hadislerden başka bir şey karıştırmadığını, Mukaddime'sinden sonraki muhtevayı sadece sahih hadisler teşkil ettiğini belirtmektedir. Ona göre Muslim eserinde tekrardan şiddetle kaçınmıştı. Hadisleri kendileriyle ilgili baplara tam bir dikkat ve titizlikle yerleştirmişti. Bir hadis arandığı takdirde hemen bulunabilecek bir kolaylık arz ediyordu. Halbuki el-Buhârî'de bir hadisi, hadis ilminde bir hayli nasibi olan kimseler bile kolay kolay bulamıyordu. Mamafih, birincilik mertebesini Muslim'e vermek isteyen kimselerin nazarında bütün bu hususiyetlerin bir sebebi vardı. Muslim kitabını, ikamet ettiği yerde, kaynaklarının yanı başında ve şeyhlerinin hayatta bulunduğu bir sırada meydana getirmişti. Hadislerin arasında başka söz serdinden kaçınıyor; kitabın üslûbuna, siyakına gayret gösteriyor, el-Buhârî gibi muhtelif baplarda hadisleri parçalamaya mecbur kalacak şekilde ahkam istinbatına çalışmıyor; muhtelif hadis zincirlerini bir yerde toplayabiliyor; mevkuf hadislere ehemmiyet vermeyip, sadece Musnedlerle ilgileniyordu.⁵⁹

Sezgin, el-Buhârî'nin kitabı için birkaç asır zarfında daha başka rakiplerin de ortaya çıktığını belirtmektedir. Onun değerlendirmesine göre muasır Ebu Davud es-Sicistânî (ö.275/888)'nin Sunen'i din ilminde emsali tasnif olunmamış bir kitaptı. Tümmizlerinden Ebu İsa et-Tirmizî (ö.279/892)'nin kitabı bile, bazan ona tercih edilirdi. Zira daha kullanışlıydı. Diğer taraftan şartları bakımından en-Nesâî (ö.303/915)'nin kitabını diğerlerine tercih edenler vardı. el-Buhârî'nin muasır Ebû Hâtim er-Râzî'nin nazarında Ebu'l-Velid et-Tayâlisî'nin (ö.227/842) kitabından daha sahih olanı yoktu. Hakikatte bunların her birinin kendine has meziyetleri vardı.⁶⁰

Hadis kitaplarını sıhhat bakımından tercih konusunda alternatif bir başka görüş de İbn Mulakkın'ın (723/804) bazı muteahhirînden nakline göre, bu hadis kitaplarından hiçbirini diğerine tercih etmemektir.⁶¹ Bu görüş hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi olmadığı için, bunu sadece zikretmekle yetiniyoruz.

Kanaatimizce yukarıda yer yer satır aralarında da ifade ettiğimiz gibi el-Buhârî'nin mevcut kitaplar içerisinde en sahih kitap olarak kabul edilmesinde rol oynayan önemli saiklerden birisi de mezhebî taassup olabilir. Her ne kadar hangi mezhebe mensup olduğu ihtilafli olsa da, onun bir çok meselede

⁵⁸ Ahmed Emin, *Düha'l-İslâm*, Daru'l-Kutubî'l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz, II, 120-1.

⁵⁹ M. Fuad Sezgin, *a.g.e*, s. 211-212.

⁶⁰ Sezgin, *a.g.e*, s. 212.

⁶¹ Ahmed Nâim, *a.g.e*, I, 218.

İmam Şafîî'ye muvafakat etmesi, Şafîî mezhebine mensup olarak şöhret bulmasına sebep olmuştur.⁶² Hadisçilerin büyük bir çoğunluğunun da Şafîî mezhebine mensup alimler olduğu hesaba katılacak olursa el-Buhârî'nin *es-Sahih* adlı eserinin sıhhat yönünden daha ön plana çıkmış olması ve söz konusu alimler tarafından bu esere ilk olarak yazılmış sahih eser unvanı verilmiş olması muhtemel görünmektedir. Diğer taraftan Malik b. Enes'in *el-Muvattâ'*ı Malikî mezhebine mensup alimler tarafından ilk olarak tasnif edilen sahih eser ve kitaplar içerisinde sıhhat açısından ilk asıl olarak kabul edilmiştir. Ebu Bekir İbnu'l-Arabî, İbn Abdilber en-Nemerî, Kâdî İyaz, Malikî olmaları sebebiyle bu görüşü benimsemiş alimlerdenidir. Ayrıca İbn Hacer'in "Malik'in kitabı, kendi nazarında ve mursel, munkatı' v.b. bazı zayıf hadislerle ihticac etmenin gerekli olduğu hususunda kendine tabi olanların nazarında sahihtir." şeklindeki el-Buhârî'nin *es-Sahih*'ini savunurken söylediği bu ifade, Malikî ve Şafîî alimler arasında, ilk sahih eser konusundaki ihtilafın biraz da mezhep taassubu yönünü açığa çıkarmaktadır. Zira İmam Şafîî'nin *el-Muvattâ'*ı yeryüzündeki ilk sahih eser saydığına dair nakli de dayanak yapan Mâlikî mezhebine mensup alimler ile yine bu mezhepten olan İbnu'l-Arabî'nin, *el-Muvattâ'*ı ilk asıl, el-Buhârî'nin *es-Sahih*'ini ikinci asıl kabul edip onu birinci planda tutmaları karşısında, Şafîî alimler kendilerinden kabul ettikleri el-Buhârî'nin *es-Sahih*'inin ilk tasnif edilen sahih eser olduğunu savunarak onun üstün meziyetlerini öne çıkarmaya çalışmışlardır.

Sonuç

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerden görüldüğü gibi el-Buhârî'nin ilk olarak sahih hadisi tasnif eden birisi olduğu iddiası bütün alimlerin ortak olarak kabul ettiği bir görüş değildir. Özellikle bu, İbnu's-Salah ve onu takip eden alimlerin benimsediği bir görüştür. Bu, mutlak bir görüş olarak kabul edilemez. Bu konuda farklı görüşler ve alternatif bakış açılarının da varlığını gözden uzak tutmamak gerekir. Ama el-Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'lerinin tarihi süreç içerisinde büyük bir rağbet gördüğü ve bu ikisi arasında da el-Buhârî'nin kitabının tercih edildiği yaygın bir anlayış olarak kabul görmüştür. Bunda Şafîî geleneğine mensup İbnu's-Salah ve onun fikirlerini benimseyen

⁶² Salim Ögüt, "Buhârî", DİA, İst, 1992, VI, 375; el-Buhârî, Şafîî ile karşılaşmamış, fakat onun talebeleleriyle görüşmüş, onlardan fıkıh tahsil etmiştir. O, İmam Şafîî'nin *el-Umm* adlı eserini okumuş olmalıdır. el-Buhârî *es-Sahih*'inde Ebu Hanîfe'ye ve Hanefilere itiraz ederken onların isimlerini zikre değer bulmamıştır ve "Bazı insanlar diyor ki", "Bazı insanların sözüne göre" gibi ifadeler kullanmıştır. Bu ifade tarzı Hanefilere itiraz ederken İmam Şafîî'de de görülmektedir. Dolayısıyla el-Buhârî'nin Şafîî geleneğine yakınlığı daha bariz hale gelmektedir. Bkz: M. Hilmi Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebu Hanîfe'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1976, s. 24.

alimlerin büyük bir rolü olduğu inkar edilemez. Zira VII. Asırda hadis metodolojisini sistematik hale getiren İbnu's-Salah "Evvlu men sannefe es-Sahîh el-Buhârî ve telâhu Muslim" şeklindeki klişeyle ilk sırada el-Buhârî'nin, ikinci sırada Muslim'in *Sahîb*'lerinin yer aldığını ifade etmiş ve onu takip eden ve büyük çoğunluğu eş-Şafîî geleneğine mensup olan alimler bu düşüncüyü yaygın hale getirmişlerdir. Öyle ki İbnu's-Salah hadis imamlarının meşhur, mutemet musannefatını sayarken İmam Malik'in *el-Muvatta'* adlı eserinden hiç bahsetmemektedir.⁶³ Bu, Şafîîlerin Malikîlere olan taassubunun bir eseri olarak kabul edilebilir mi? Hadis metodolojisi alanında eser veren Şafîîler bu şekilde tek bir görüşü seslendirmişler ve bunun dışındaki görüşler ya kitapların satır aralarında kalmış, veyahut da eleştirilerek dışlanmışlardır. Söz konusu bu görüşler, yaygın anlayış olan 'el-Buhârî'nin eserinin en sahih olduğu görüşü' altında ezilip kabul edilebilirliğini yitirmek zorunda kalmıştır.

O halde yapılması gereken şey nedir? Burada hadis mecmualarının en sahihi meselesinde geçmişte gerek mezhep taassubu, gerekse ideolojik tartışmalar sebebiyle mezhepler arasında hangi kitabın en sahih olduğu konusu bir tarafa bırakarak bütün hadis mecmualarının tarihi süreç içerisinde şekillendiğini kabul edip, her türlü taassuptan uzak, objektif ve nesnel davranarak her bir hadis eserinin içerisindeki hadisleri tek tek ele alıp tetkik etmektir. Sadece bir kitabın ismine, popülerliğine ve belli bir mezhep tarafından kabul edilirlğine bakarak onun içindeki hadislerin mutlak anlamda sahih olduğunu iddia etmek tutarlı görünmemektedir. Belki bu tür kitaplar geneli itibarıyla sahih olarak kabul edilebilir. Ancak tek tek incelendiğinde söz konusu kitapların içerisinde sahih, hasen, zayıf, mevzû hadislerin bulunması mümkündür. Körü körüne ve sırf mezhebî saiklerle mücerret anlamda bir hadis eserinin sıhhat bakımından üstünlüğünü savunmak objektif ölçülere uymaz. Kaldı ki, Kasım b. Kutluboga (879/1474)'nın da belirttiği gibi, klasik hadis usûlünde, bir hadisin sıhhati, içinde yer aldığı kitaba göre değil, isnadındaki ricalinin tetkikine göre tespit edilir.⁶⁴ Ama bugün bunun da yeterli olmadığı, ricalin tetkiki kadar hadisin metninin de sıhhat açısından araştırılması gerektiği izahıtan varestedir. Bu eleştirimiz yukarıda zikrettiğimiz bütün görüşler için geçerlidir. Dolayısıyla bu konuda bir taassuba düşmek ve hadis kaynaklarını birbirleriyle yarıştırmak, subjektif bir yaklaşımla birini Kur'an'dan sonra en sahih eser kabul

⁶³ İbnu's-Salah, mutemed, meşhur Hadis imamlarının eserlerini Ebu Davud, et-Tirmizî, en-Nesâî, İbn Huzeyme, ed-Darakutnî ve diğerleri şeklinde zikretmekte Malik'in el-Muvattâ'ını zikretmemektedir. Bkz: İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s. 11

⁶⁴ Cemaleddin el-Kasımî, *Karaidü't-Tahdîs Min Fıruûi Mustalabi'l-Hadis*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1993, s. 84.

ederken, diğerini çeşitli tevillerle yok saymak⁶⁵ mezhep taassubunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu durumda İbnu's-Salah'ın mutemet ve meşhur hadis kaynaklar olarak nitelediği *el-Kütübü'l-Hamse* arasında İmam Malik'in *el-Muvattâ'*sını zikretmemesini⁶⁶ ne ile izah etmek gerekir? Bunun nedeni Malikîler tarafından Malik'in *el-Muvattâ'*sının el-Buhârî'nin *Sahih*'ine rakip gösterilmesidir. el-İrakî'nin de belirttiği gibi "Sahihi tasnif edenlerin ilki el-Buhârî'dir." argümanına karşı, "Ondan önce sahihi ilk tasnif eden İmam Malik'tir" şeklindeki itiraz,⁶⁷ Şafîîlerle Malikîler arasında ciddi tartışmalar meydana getirmiştir. İbnu's-Salah'ın *Mukaddime*'sinde İmam Malik'in eserinin el-Buhârî ve Muslim'in eserlerinden önce en sahih olduğu, bu eserlerin ortaya çıkmasıyla *el-Muvattâ'*'nın bu özelliğini kaybettiği anlamına gelecek değerlendirmesi ve bu görüşlerin onu takip eden Şafîî alimler tarafından sürekli dilendirilmesi, bu tartışmaların bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Birincilik tartışması el-Buhârî ve Muslim arasında da yapılmıştır. Fakat Muslim, bu tartışmalara rağmen Malik'in eseri gibi dışlanmamış ve ona ikincilik sırası layık görülmüştür. Bunun nedeni muhtemel olarak Muslim'in el-Buhârî'den ders almış, ondan istifade etmiş ve müşterek şeyhlerden rivayette bulunmuş olmasıdır.⁶⁸ Ayrıca ed-Darakutnî'ye (385/995) ait "el-Buhârî olmasaydı, Muslim ortaya çıkmaz ve bu mertebeye gelmezdi"⁶⁹ sözünün de etkisi büyük olmalıdır. Bu durum, daha sonra el-Buhârî ile Muslim'in eserlerinin sıhhati konusunda icma'nın vuku bulduğu ileri sürülerek Muslim'in el-Buhârî yanındaki konumu bir kat daha güçlenmiştir. Ama yine ikinci sırada kalmak şartıyla.

⁶⁵ İbnu's-Salah, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁶ İbnu's-Salah, *a.g.e.*, s. 20.

⁶⁷ el-İrakî, *et-Takvîd ve'l-izah*, s. 29.

⁶⁸ İbn Hacer, *Nizbetü'n-nazar*, (thk: Nurettin İtr), s. 60.

⁶⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 60.